

K Ö Z L E M É N Y E K

Melyik Tolnai könyve? (Herepei egyik következtetésének helyesbítése, és Tolnai Dáli nevének írása). Gondolkodóink és szellemi mozgalmaink történetében tisztázatlan még, és mert adataink úgyszólván nem maradtak, jórészt nem is tisztázható, hogy milyen a könyv-könyvtár-olvasó kapcsolódás Tolnai Dáli János szellemi alkatának helyes megítélése szempontjából. Azért örvendetes, ha legalább egy-két kötetről megállapíthatjuk, hogy az ő könyvtárába tartozott és vélekedésében felderítetlen részletekre irányíthatja figyelmünket. Könyvtára két kötetének méltán szentelt külön tanulmányt Herepei János az *Adattár* . . . I. kötetében, a 418–420. lapon.

Az Erdélyben megmaradt kötet hozzáférhetetlen lévén, főleg a debreceni református kollégium könyvtárának a Mértan-természettan osztályába O 970 jelzettel sorolt kötettel foglalkozom, némely más adalékokkal egybevetve. Elsősorban azért, mert Herepei közlésében a félreértések miatt néhány apróság nem teljesen pontos vagy hiányzik; ám ezek az önmagukban lényegtelen eltérések aztán olyan megállapításban összegződnek, amely valójában megokolatlan: azaz nem tartható Tolnai Dáli János könyvtárába tartozónak ez a kötet. Részleteznem kell az állításom nem éppen olvasmányos hátterét.

(1) Teljes bizonyossággal megállapíthatjuk a megviselt címlapon az ismert (és feltehetően legelső) tulajdonos neve mellett az évszámot, amelyet Herepei hibásan 1635-nek olvasott. Ez a helyesbített szöveg: „Est Johannis / L. Kapossj / 1 6 3 6 / Mpria.” Ezért aztán érvénytelennek kell tekintenünk mindazokat a fejtegetéseket, amelyeket hozzáfűz az ügyvélt tényhez, hogy a még felső évfolyamra sem lépett diák, mint neki túl tudós könyvet, egy esztendővel alsóbb tanulmányai bevégzése előtt vásárolta volna meg a kötetet. A maguk helyén idézem még azokat a későbbi bejegyzéseket, amelyek értelmében sokkal inkább elmondhatjuk azt, hogy használatos volt ez a kézikönyv az oktatásban is, ezért vásárolta meg a már akadémiai fokra lépett diák.

Az *Egyháztörténet* 1943. évfolyamában (a 233. lapon) közölt beiratkozáshoz hozzávetve a leydai beiratkozást, annyit tudhatunk, hogy Kapossi 1615-ben született, és valahol a könyv vásárlása előtt az alsóbb osztályokat kb. 1630-tól már elvégezve, 21 évesen kezdte felsőbb tanulmányait, és a szokásos öt esztendő elteltével ment külföldi tanulmányútra.

Több adatunk hazai pályafutásáról nincsen számontartva, ezért arra semmiféle szempontot nem kereshetünk, mikor és hogyan jutott más birtokába a kötet. Én legalább annak semminémű alapját nem találok, hogy Tolnai Dáli megvásárolta volna tanítványától, Kapossitól ezt a kötetet, még a tanítvány külföldre kerülése előtt, vagy mindjárt akkor, hogy a pataki iskolához került. Csupán ilyen érveléssel tudja ezt bizonygatni Herepei: „. . . e könyv a pataki subscripciót megelőző évben jutott tulajdonába . . .” — és ebből következőleg: „. . . se tudásának, se érdeklődésének köre nem terjedhetett ki e könyv tartalmára.” Mindez csupán az évszám hibás olvasásán alapul.

(2) Néhány szóból igen kockázatos valakinek a kezeírását megállapítanunk, még ha Tolnai Dáli Jánosról van is szó. Az mindenestre tény, hogy az ár jelzése más tintával,

más dőlésszögű írással került a címlapra, mint akár Kapossi, akár az alábbi következő és Tholnaira vonatkozó adat. Herepei közlésétől eltérően a családnév TH-val van írva!

Az első kötetáblát belülről borító, valamint az előzőkül és őrlapul szolgáló levelek hiányoznak. Nem csupán a kitépés nyomából bizonyos ez, hanem a kötet végén megmaradt ugyanilyen üres levélből is erre kell következtetnünk. A hiányzó leveleken pedig több tulajdonos is felírhatta nevét, akár korábban is, mint Kapossi. Tehát még arra is gondolhatunk, hogy egészen más névhez tartozóan tekinthetjük a hagyatékából vásárláskor vagy kótyavetyén kifizetett ár (Fl. l. d. 25.) összegét.

(3) Nem illeszkedik a Herepei következtetésébe a név előtt olvasható R. D. rövidítés sem, annak ellenére, hogy a feloldás helyes, tehát szó sem lehet a Dáli családnév-elem és a Dominus összecsereléséről. Ha valóban Tolnai írta volna nevét a könyvre, aligha jelöli magát úgy, hogy Reverendus Dominus. Rector Primarius vagy Professor Sacrosanctae Theologiae sokkal inkább várható lenne, vagy éppen Doctor et Professor, — amint erre van is példánk az öntudatos Tolnai ügyében. A másik kötetben, amelyről látatlanban is bizonyosra vehetjük, hogy Jakó Zsigmond megítélése helyes, így van írva: „... Illustris Scholae S. Patakiensis P. Rector et SS. Theologiae Professor...” Ennek a címnek az elmaradása csak olyan időben volna elképzelhető, amikor még az egyházmegye felügyelő lelkészi elnöke akadályozta és halogatta a Tolnai beiktatását hivatali tisztségbe, ha igazolhatnánk valami módon, hogy ez az állítólagos vásárlás 1638 szeptembere és 1639. április 18. között történt volna.¹ Ennek azonban semmi bizonyítéka nincsen kezünkben, sőt egyszerűen nem is lehet, az adatok másféle tanúskodása miatt.

De akkor sem könnyebb a Tolnai személyével kapcsolatban beilleszteni a Reverendus megjelölést, ha mástól ered, és nem Tolnai kezeírásával olvashatjuk a címlapon. Mindenkor megkülönböztetést járt az academica peregrinatio után tudományos fokozattal hazatért és többnyire érett korú lelkész-tanároknak. Amikor a közzsínaton együtt beiktatták őket megválasztott lelkészként (ordinálták), a jegyzőkönyvben is külön csoportot alkotnak nevükből, mindig az élre kerülván az academici. A domidoctus lelkésznek nem járó címmel is ugyanígy illették őket: Clarissimus ac Doctissimus Dominus lenne itt is természetes.

A könyvtáros diák bejegyzéseként tudom leginkább értelmezni a Herepei által tulajdonosi megjelölésnek tekintett bejegyzést. (Egyéb adatok nélkül is kétségtelen lenne ez, ha a szokásos forma, Reverendus Dominus Verbi Divini Minister in . . . formula után odaírták volna a helységnevet.) Herepei nem tudta értékelni, tehát nem vette figyelembe a lapalji tékajelzetet. A gyűrött-elszakadt lapon, az elmázolt és lehúzgált alfanumerikus jelzettel együtt ilyen az összefüggő szöveg, amelynek más kéz írta az átrendezés következtében megváltozott könyvtári számát: „Ex Libris R[everendi] D[omini] Joh[annis] Tholnai. O. G. O. l. L. 24. (illetve: N Int. 5. 17.)”

(4) A XVII. században az állományba kerülő könyvekre nem írtak mindjárt raktári számot, hanem többnyire együtt maradt az egy ajándékozótól, hagyatékozótól került több polenyi anyag is. Csupán a tulajdonjogot írta rá a kezelő diák. Később aztán cserélték a példányokat, ha szebb került, aukciókon értékesítették a nélkülözhető fölöspéldányokat, betöltötték és újrendezték az üres polcokat, és az átesortosítások közben került egymás közelébe az egyazon témájú művek sora, vagy egy mű több kiadású példányai. A bejegyzések itt használt formájából arra kell következtetnem eddigi ismereteim alapján, hogy maga a kötet legkorábban akkortájt kerülhetett Debrecenbe, mikor már átjöttek Martonfalviék Váradról, és a könyvtári szokások is megváltoztak a gyarapodó

¹ HERPEI János: *Tolnai Dáli János hazatérésének ideje.* = Adattár . . . I. köt. Bp. 1965. 411–414. — ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban.* Bp. 1911. 52. l. — Makkai könyve ilyen részletekre nem terjed ki.

könyvtár átalakulása során. A hagyatékozásnak, ajándékozásnak ekkor már kialakult módja volt, ilyen a bejegyzés megmaradt részében nem található.² Ha olyan Tolnai tulajdona lett volna, aki a XVII. század elején él, akkor a Kapossi hagyatékából (mert nincsen későbbi tulajdonos); ha egy XVII. század végén élő, akihez Kapossi hagyatékából jutott el, akkor csupán a század vége felé kerülhetett mostani helyére a könyv. Ezért meg kell gondolnunk, hogy számításba vehető-e másik Tolnai János?

(5) Ha egyáltalán számításba jöhetne, akkor a wittenbergi diákjaink között az 1587-ben iratkozott Tholnai Garai János, és az 1592-ben iratkozott Tholnai K. János neve éppúgy említhető, mint a többiek, mert a kételemű családnév teljes alakját nagyon kevesen használták állandóan, sokkal gyakrabban egyszerűsítették. Van aztán egy Joannes Tolnensis, aki a bursának egy tallért küldött 1560-ban.

A XVII. század folyamán pedig nem kevesebb, mint kilenc Tolnai János iratkozott be Debrecenben: 1613. július 27-én, 1626. november 15-én, 1634. május 23-án, 1639. március 17-én, 1642. június 23-án, 1653. október 21-én, 1655. március 22-én, 1664. május 5-én, végül 1669-ben. Ezek között Tholnaeus formát használ az 1642-ben, Tolnai formát az 1664-ben, illetve Johannes G. Tholnai formát az utolsónak beiratkozott.³ A Kaposinál fiatalabbak közül bármelyikre gondolhatnánk, mert nincsen egyiküknek sem részletesen és mindvégig számon tartott életútja. Ezzel együtt nem állíthatjuk, hogy másutt tanult diákokról nem lehetne szó, akiknek szintén Tolnai (Tholnai) János a nevük.

Jóllehet, a formai jegyekből, pl. az Amplissimus Coetus kifejezés elhagyásából, arra következtetek, hogy a kötet az utóbbi két Tholnai valamelyikének hagyatékából való, eldönthetetlenek tartom a szerencsés továbbkutató adalékaik nélkül, hogy ez mennyire bizonyos. Sem Szinnyei, sem Zoványi nem ismeri egyikőjüket sem, és az sem segít, hogy későbbi kézzel az elsőhöz odajegyezték: „Ductus Beregszászinum”; a későbbihez pedig: „Ductus Biharinum [majd Bakóczy János nyomán Thury még hozzáteheti:] tandem pastoratum Szőlősinum ubi obiit in Domino.”⁴ — Mindkét megjegyzés azt jelenti azonban, amit fentebb már említettem, hogy nem akadémiát járt, hanem csupán itthoni képzésű lelkésszel van dolgunk. Tolnai pedig nem ilyen volt. (Kézírásukat azonban nem azonosíthatjuk, mert a subscriptiók könyv csonka lapjait a Martonfalvi idején újramásolták, és az elrongyolódottakat nem őrizték meg eredetiben.) Most tehát lépünk tovább, és keressük, hogy a könyvtárba kerülés feltehető ideje megegyezik-e ezekkel a következőkkel.

(6) A Naszályi B. István által megújított jegyzékben Sebastian Basso munkáját nem találjuk, a Szilágyi István féle jegyzékben már igen. Ebből az következik, hogy 1706 és 1714 között szerezte a könyvet valamelyik könyvtáros vagy senior.⁵ Ennek a közvetlen

² Az 1706-ban készült, Naszályi B. István féle jegyzék végén (ff. 23 – 33.) 1722 – 1737-ig terjedő időből vannak feljegyzések az évenként-kétévenként váltakozó diákkönyvtárosok működése idején történt ajándékozásokról. Korábbi időből csak egy-egy könyv címlapján megmaradt jegyzetekből tudunk valamit a gyarapítás menetéről. Nagyobb hagyatékoknak az egyházkerület jegyzékönyvében, vagy egyéb hivatalos iratokban is van nyoma. De a rendezett, iratokkal dokumentált vásárlások, aukciók, kötetések, cserék naplói csupán a Sinaí idejétől maradtak meg. A XVII. századi szerkezeti átalakulásról szóló rendelkezések, a könyvtári törvény, és azok a könyvek, amelyekbe egyházkerületi és városi tanácsi kötelezés alapján mindezeket be kellett írni, valószínűleg 1705 – 1707-ben semmisültek meg, vagy az elkobzás után valamire elkallódtak.

³ Series studiosorum in schola Debrecina Helveticae Confessionis Addictorum. Egyházkerületi Nagykönyvtár, R 495. — Liber legum antiquus, Bursa Witembergensis. Egyházkerületi Nagykönyvtár, R 544. — Mindkettőt kiadta THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár*. II. köt. Pápa, 1908.

⁴ Az előző jegyzetekben említettekén túl I. még TÓTH Sámuel: *Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez*. Debrecen, 1894. (L. még MKSz 1980. 54. l. 6. jegyzet.)

⁵ Egyházkerületi Nagykönyvtár, Kézirattár, R 71/5a és R 71/6.

bizonyítéka azonban ismét hiányzik, mert a megmaradt számadásokban nincsen olyan felsorolás, hogy *Ex libris Johannis Tholnai . . .* — ahogyan az ajándékoknál és hagyatékoknál szokás. Azonkívül, a labancok dúlása következtében, a két év alatt háromszor is menekülő coetus könyvtára majd csak a XVIII. század második évtizedének közepére rendeződik a károsodások után, a Naszályi jegyzőke nem tartalmaz mindent. Aztán van egy másik kötet is Tholnai Jánostól, amely már 1706-ban is megvolt, — még erről szólok alább. De mindezek a bizonytalanságok azt azért megindokolják, hogy miért nem kell egészen korai Tholnaira, vagy pedig Tolnai Dáli könyvtárából származásra gondolnunk. Még a kötet használatára utaló bejegyzések is segítenek ebben.

(7) Filozófiát tanuló diákok írták be a kötet végére, hogy Basso művét mikor használták (usuálták). Czeglédi M. Pál, aki 1713-ban és 1714-ben subscribált, Kölgyesi Pap Pál, aki 1717-ben és Makai D. N.—, aki a beiratkozottak között nem található.⁶ Ez egyrészt mutatja, hogy ha a XVII. században, Tolnai Dáli elhunytá után, az ő könyvtárából jutott volna ide a kötet, akkor korábbi használókat találánk, vagy ha más tulajdonosa lett volna közben, akkor nem a használóknak a nevét, hanem azét, aki tőle kapta vagy örökölte volna. Másrészt azt is elmondhatjuk, hogy nem csupán a pataki kollégiumban majd száz esztendővel korábban, illetve Porcsalmi András munkásságában találkozunk a Sebastian Basso munkájának használatával, hanem volt keletje már Póсахázit megelőzőleg Sárospatakon, amint a Kapossi L. Jánostól maradt kötet mutatja, de még az évtizedekkel későbbi oktatásban is, pl. Debrecenben.⁷

Herepei az aprólékos latolgatást nem végezhette el valamennyi kötetrel kapcsolatban, ezért nem egyetlen kérdés a Tholnai név félreértése, és jóindulatúan eltúlzott magyarázat hozzáfűzése. Általánosan mutatja a könyvtártörténetileg megalapozott vizsgálatok sokesélyes voltát. Ezért kellett a lehetőségek közül mindazokat érintenem, amelyek megokolják, hogy miért nem Tolnai Dáli János, hanem egy későbbi Tholnai János nevű lelkész birtokából valónak állítom ezt a kötetet. Mindezeket a meggondolásokat vázoltam már évekkel korábban, de a kérdés megnyugtató eldöntésére szükségesnek tartottam volna Tolnai Dáli János kezeírásának ismeretét. Most, hogy alkalmam volt a perének jegyzőkönyvét tanulmányoznom, nyomban rátaláltam a mellékletek között levélformában írott tiltakozására.⁸ Megtaláltam aztán később, hogy Zoványi utal is rá, meglehetősen eldugott helyen, de idézésre egyetlen mondatát sem méltatja. A hazai puritán mozgalom minden bizonytalansággal legelőbb látott képviselője e vizsgálódástól függetlenül is megérdeklődött, hogy

⁶ A kötet végén, az őrleveleken „Usuavit N. D. Makaj — Usuat hunc librum Paulus M: Czeglédi Anno Dñi 1717. — Philosophia Ill: Colleg: Debrec: usuat Paul: P. Kölgyesi Año Dñj 1718 Mensib, 4. Sep: Oct: 9br: Decembris. — Philosophiae Scholae Debr: usuat Paul, M. Czeglédj anno Dñj 1713. 16. Novembris.”

⁷ ZEMPLEN Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Bp. 1961. Póсахázinál említi (283. lap). Részletesebb méltatása nincs. Sándor Pál félreértésből írja, hogy 12 kötetes a munkája (Filozófiai lexikon, Bp. [1941.]), — későbbi munkájában (Bp. 1965.) már nem említi, ahogyan az Enciclopedia Italiana, Noack és Eisler sem; Jöchernél (*Allgemeines Gelehrten-Lexikon . . .* Leipzig, 1750. I. 847.) is csupán néhány sor van.

⁸ Protocollum Venerabili Tractus Zempleniensis. I. köt. Bekötetlen lapok, a 313. f. után, az esperes részletes hozzáfűzéseivel és intézkedéseivel. Korábban a könyvtár kézirattárában, ma ismét az Egyházkerületi Levéltár, Sárospatak állományában őrzik. — ZOVÁNYI: *Puritánizmus . . .* a 38. lap 2. jegyzetében utal rá, hogy a fejedelemnél tiltakozott Tolnai az arminianizmus vádjá ellen; majd a 43. lap 1. jegyzete végén jegyzi meg zárójelben ugyanerről a mellékletéről, hogy „ . . . szövegét egészen Tolnai írta.” Az ugyanott őrzött Liber Redituum Ecclesiasticorum Comitatus Zempleniensis, Anno 1628, fol. 333. (Postulata visitatorum Ecclesiae Praestantissimo domino Johanni Tholnai ab subscribendum oblata, antequa in numerum Collegiarum in gymnasio Patakiensi docentium coopturetur, Anno 1639.) aláírása, melyet Zoványi szintén idéz, szintén Johannes Tolnai, latinul is *h* nélkül!

egyetlen saját kezű írásocskáját rövidítés nélkül idézzem. (Az elhanyagolt ékezetést ugyan pótlom, másként azonban híven követem a helyesírási jellegzetességeket; a nyomda munkájának könnyítésére, és az olvasó kedvére mellőzöm a régi kézírásban szokásos betűalakokat, mint az ü hang ékezetes W-vel jelölését.)

(8) Tolnai Dáli János a mondvacsinált ürüggyel összetrombitált és a kicsinyes ostobaságokat kétségbeejtő vétekként tálaló egyházmegyei gyűlés előtt eredményesen védte nyilvánvaló igazát, ezért igyekeztek kerülni, hogy szóhoz jusson. Ha szóban nem, akkor írásban tiltakozott hivatali felettesénél, és aláírta ezt a tiltakozást sorstársa is, amelynek következzék a szövege.

„Az szent Szeretetnek Lelke Kegyelmetekkel!

Mivel hogy tegnap az föl háborodot Elmék közöt, dolgunknak vége nem szakadhata: Lelkünknek nagy Fájdalmával kellett mostan kegyelmeidet ez Irással meg találunk. Szánakodunk ugyan (:az sziveket és veséket vizsgáló Istennel bizonyitunk:) az Ecclesiának törődésén; de mi annak okai nem vagyunk. Ez végre akarunk mostan józan elmével Protestálni az Igazat Itélő Biró Istennek szine, és az kegyelmekek keresztyéni Tekintete előtt, imez dolgokról:

1. Minthogy láttyuk, nem lehet semmi állapotunk; el kell az Országban bujdosnunk ide s tova, jó akaróink közzé (:mert Tolnai István Uram tanáclása és Jövendölése szerént, sem Falut, sem Várost, sem Oskolat és Ecclesiát mostanában ujonnan nem csinálhatunk:) hogy ha tudakozzák az Emberek okát Bujdosásunknak; igazán egyebet nem valhatunk, hanem hogy némelly Prédikátoroktul nem lehet bizonyos helyben való lakásunk az Liga miat. Mellynek alkotmatosságát, végét⁹ és hasznát mi készek leszünk fundamentomból,¹⁰ Értelmével edgyüt tökéletes szivből meg mutogatni: Az kegyelmekek effelöl való Tegnapi Gyűlésbeli czuda kívánságát meg jelenteni: és másoknakis lelkök esméretből való Itéletöket ezen dolog felöl hallani. Melly minémő, és kitöl leszen, nevezetenként Catalogusban szedgyük: és így jövendőben ez Igyünkbeli Artatlanságonkatis az mi kegyelmes Urunk és az egész Ország eleiben terjesztyük. A hová minapi Supplicationkban apelláltunk amaz dögletes Arminianismusnak reánk való fogása miat. Mellyet noha tagadnak immár némelly Emberek és kegyelmekekis Tegnapi csak halgatással mulatá el; mi mindazáltal ü Nagyságátul alázatosan sollicitállyuk, hogy Inquiráltasson azok felöl, kik azzal bennünket hamissan vádoltanak.

Innét ha mi Böcztelenség térül kegyelmekekre, mi ne légyünk az okai semmiképpen.

2. Mivel hogy minket kegyelmekek Tegnapi napon Lelke ismérete szörént semmivel egyébbel nem tudá méltán kárhozatni (: mert az töb Postulátumokban meg egyeztönk:) hanem csak az Ligának (:nem substantiájával, hanem:) módgyával; eztis pengig nem mutogatta meg kegyelmekek, mellyik Paranczolat ellen vagyon (:mert ot az vétek, a hol az Paranczolatnak meg szége:). Annakokáért mi eztis voltaképpen megmutogatytyuk minden Értelmes Emberek előtt, hogy az Mód is jó és Isten Törvénye szerént vagyon.

3. Nagy Lelki szomorúsággal mindenek előtt bujdosnunkban eztis meg kellitik beszélgetnők, hogy Tolnai István Uram se Lelki Ismeretönk, sem Hitünk szerint való Vallástétönket be nem vészi: Holot, az szent Léleknek röndölése szörént minden veteködésnek a Hit szakasztya végét.

4. Im mi készök volnánk (:az mint Tenapis Protestálánk:) az Isteni szolgálatra és az Christus Nyájának szorgalmatos, hüséges és kedvünk szerént való éppítésére: De minden akaratunk ellen meg öli kegyelmekek bennünk az Felséges Ur Istentül az ü Fiának drága béréen nyert, és köztönséges haszonra adatot Ajándékot.

Errőlly Isten Itélete előtt kegyelmekek adgyon számot.

⁹ Értsd: célját. (Az arisztotelészi causa finalis a vádak elhárítása szempontjából igen fontos része volt az összeesküvésnek híresztelt londoni liga ügyének.)

¹⁰ A kötelező érvényű hitvallási: cikkelyeket megalapozó bibliai lókusok; a későbbi, és csak egyfajta szűken értelmezett szövszerintiség irányzata, az ún. fundamentalizmus gyökerei oda nyúlnak vissza, hogy a XVI. századi legvitatottabb teológiai kérdéseknek általánosan használt hivatkozási anyaga rögzítődött, a kardinális textusgyűjtemény logikai kötelmek szerint feldolgozott állaga miatt a loci communes elnevezés a voltaképpeni és későbbi dogmatika. A rövidített, népszerű hitvallás kiadások szokásos elnevezése még a XIX. században is fundamentum.

5. Protestálunk, hogy noha kegyelmek láttatot Tegnep Tolnai István Uram meg átal-kodot akarattján meg állani, mindazáltal nekünk nincz annyi hitelünk, hogy kegyelmek felől edgyenként (:noha közönységessen kegyelmeknek irunk, az köz gyülésre nézve:) ugy itélnék (:az mint Tegnep bizonyos jelétis ellenköző értelemmel kétizben mutatá egyik Tudós Jámbor Attyánkfia:) hanem derekas okát csak Tolnai István Uramra vet-hettyük méltán, szomoru és minden jó ítéletű Emberek előtt hallatlan fortélyos Igyünknek. Ennekokáért az Hatalmas Istennek Diczösségére kérjük, és készörittjük az Jésus Christus-ban kegyelmeket, hogy az Ecclésiának Tisztességét velünk egyetemben oltalmazza és mentögesse: hogy az egy Ember keménysége, az egész szent Gyülekezetre ne háromlyon.

6. Ugy olvassa penig kegyelmek és visgállya s fontollya meg ez mi Protestatióunkat az Jehovának Tisztöletire, hogy az Ligával edgyüt mi ugyan ezönöket minden Értelmes emberek előtt, valahol és valameddig forgunk ez bizontalan állapotunkban, meg mutogaty-tjuk.

Az Békességnek Ura penig adgyon nekünk mindnyájan örök

Békességet minden helyen.

Az Ur legyen mindnyájan kegyelmekkel

2 Thessalonika: 3. 16.

Mi kegyelmek Attyafiai és Társai az szenvedésben, az uralkodásban, és az Chritus Jesusnak Türesében.

Apokalypsis: 1. 9.¹¹

11. Novembris.

In Collegio S. Patak:

Anno Nati Salvatoris

Tolnai János¹²

1 6 3 8."

A mi kérdésünk szempontjából ez az írásos tiltakozás magában szemlélteti, hogy Tolnai Dáli János híre-neve hamar olyan volt, hogy aki könyvet kap vagy szerez tőle, az nem nevezte egyszerűen ugyanazon címmel, ami a domidoctus lelkésznek járt (reverendus).

Figyelmeztető jelenség az is, hogy Tolnai Dáli itt, és még egyetlen latin nyelvű aláírásá-ban is következetesen T-vel, és nem TH-val írja a nevét. De így írja a Tolnai Istvánét is. A perhez tartozó jegyzőkönyvi lapokon pedig az esperese rendre TH kezdettel írja — latinul és magyarul. Tolnai, ha maga könyvére írta volna a nevét, szintén nem tette volna másként (nyomtatásban is így van, erre még alább visszatérek).

Mindenekelőtt azonban ez a levél eléggé mutatja kezének vonását, és ebből magában eldől, hogy a kérdéses kötet egy másik Tholnai János írásával éppen kerülhetett a könyv-táros diák kezelésébe, ha ugyan nem ő írta, hogy kitől való, de a Herepei által idézett szavakat Tolnai Dáli János nem írhatta.

(9) Korábban már megemlítettem, hogy még egy kötetet ismerek egy bizonyos XVII. századi Tholnai János nevű tulajdonos birtokából. A ma E 1155 jelzetű kötet Haimo, a halberstádti püspök kommentárja Pál leveleihez, 1539. évi kiadásban.¹³ A tulajdonos bejegyzése (ha nem ez is a könyvtáros deáktól való) az elülső kötéstáblán olvasható: „Ex libris R. D. Johannis Tholnaj.” — Az írás nem egyezik a másik kötetten olvasható név

¹¹ A hivatkozott szövegrész a Szenci Molnár oppenheimi Bibliájában így hangzik: Én János, ki ti néktec atyátoc fiais vagyoc, és társ az szenvedésben, az uralkodásban, és az Christus Jesusnac türesében: Valéc az szigetben melly Pathmosnac neveztetit, az Isten-neec beszédéjért és a Jesus Christus felől való bizonságtételért. — Ez elég nyílt beszéd, és ha nem tudatos is, Szilvásujfalvi ügyére utal, aki ugyanezen lókus jegyében írt tiltakozást a hatalmaskodó püspök ellen. A történész Miskolci alighanem elérte a célzást, még ha nem is ez volt a Tolnai kimondott célja.

¹² A levél külsején megvan a címzés, vörös viaszba nyomott gyűrűspecstés, és az esperes rájegyzésével: „Az levél hozó iffjutól levelét meg nem feleltem; hanem azt izentem, hogy ha meg kel felelnem ez írásra, mászor felelek meg, de ma prédicatiós napom vagion.” — az ugyanott őrzött, többleveles replica tartalmazza a tiltakozás cáfolatát.

¹³ A kötet teljes címe: Haymonis episc. Halberstatteñ. in omneis[1] D. Pauli Ep̄las Enarratio, ad vetustissimof. quorūq; exēplariū fidē a mendis nō paucis repurgata. Cū luculēto rer. indice, iā recens excuse. Coloniae, ex officina Heronis Alopedij. Anno 1539. Számos lapszéli kivetítéssel, fametszetes címlappal. Első kiadás 1519.

frójának kezevonásával, de semmiképpen nem olyan, mint Tolnai Dáli levelében, mint ahogy a kötetben széljegyzetelő négy-öt XVI. illetve XVII. századi írás közül egyik sem azonos a Tolnai Dáli vonásaival. Ezen Kapossi neve nem található, ha tehát Herepei ezt a kötetet ismerhette volna, nem a másikat, aligha jutnak eszébe a tanulmányában leírt következtetések. Ez a kötet aztán, esetleg a másiknál hamarabb, de mindenesetre 1706 előtt már a könyvtár állományába tartozott, megvan a Naszályi jegyzékében éppúgy, mint a későbbi katalógusokban.

Mindezek alapján többszörösen megerősítve látom, hogy a debreceni diákság könyvtárába akár nem is egy, hanem több Tolnai János nevű református lelkész hagyatékából kerülhettek könyvek, de eddig egyet sem ismerünk olyat, amelyiknek a tulajdonosa Tolnai Dáli János lett volna. Ezért aztán nem is szükség keresnünk, hogy munkásságában milyen nyoma volt Sebastian Basso vagy esetleg Haimo munkájának. Természetesen az egyáltalán nem lehetetlen, hogy mindkettő megvolt az ő könyvtárában is egy másik példányban, noha egyetlen, megmaradt vitatkozó munkájában egyikre sem hivatkozik.

Ha némi sajnálattal kell tehát ezt Herepeivel ellentétben helyesbíteniünk, sokkal nagyobb sajnálatra méltó az, hogy a Tolnai Dáli alighanem jelentős angol könyvanyagából minden nyomtalanul eltűnt, és a sárospataki református kollégiumban sincsen tőle örökölt kötet.¹⁴

(10) Végül meg kell még okolnom, hogy a szokásostól eltérő módon írom a puritánizmus legharcosabb hazai személyiségének nevét. A fentebb idézett kéziratos tiltakozás nem tartalmazza ugyan teljes családi nevét, de a szintén említett egyetlen nyomtatott munkájában a címlapon és az előszó végén egyaránt Dáli formában olvasható a neve.¹⁵ Ez azért súlyosabb dolog az esetlegesnél, mert kézírásában nem mindenütt törődik az ékezetekkel, ahogyan korában főleg a hosszú magánhangzókat nem különböztették meg kialakult szabályok szerint a többnyire latinul író értelmiségiek.

Ellenfelétől, Váci Pap Andrásról is gyűjthetünk bizonyítékokat arra, hogy a maga korában a szerző nevének tudatos használatát ismerték, és nem a későbbi gyakorlatot követték, amelyik talán a daliás/dali öntudatlan szófejtés miatt lett általános irodalmi közvéleményünkben. Nincsenek ugyan adataim a családnév eredetének megbízható eldöntésére, de úgy vélem, helységnévhez is kapcsolhatjuk a második elemet, noha manapság csupán a Makóhoz tartozó Dáli ugar és Dáli tanyák földrajzi név használatos. Váci mindenesetre egészen következetesen Dáli alakot használt még. Leszámítva néhány bizonytalan előfordulást, amikor a letört ékezetű *á* és az *a* hangzóval szedett változat nem különböztethető meg, illetve másik példányból nem ellenőrizhető, mert csupán egyetlen darab maradt korunkra, ötvennél többet számláltam meg a Dáli írásmódú névből.¹⁶ Ugyanígy idézi a munkával kapcsolatban a családnév helyes formáját Szabó Károly kézikönyve. Mindezek alapján úgy vélem, a szakirodalomnak illenék tisztelnie a helyes névformát, és Tolnai Dáli Jánost kellene használnia.

FEKETE CSABA

¹⁴ Ugyanannak a domidoetus Tholnai Jánosnak a könyvtárából, akié a debreceni példány, Sárospatakon is őrznek két kötetet (C. *Pellican: Commentaria Bibliorum*, Zürich 1533, jelzete B 511; és Th. *Morton: Apologia Catholica*, London, 1606, jelzete C 173).

¹⁵ RMK I. 892. A bácsmegyei Dál megvan Györffy György munkájában (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963. 217. lap), míg Lipszky-nél (*Repertorium locorum ... Hungariae ... Budae*, 1808. 125. lap) az egyetlen előfordulás: Dál praedium Comitatus Csanadiensis.

¹⁶ RMK I. 888. (A lapszámok elsorolása túlzás lenne.)

Csokonai ismeretlen könyvajánlása Teleki Sámuelhoz. Ismeretes a debreceni költő mélységes vonzalma „a másik magyar haza”, a „magyar Helvécia” iránt, aminek hatására az ösztönzést az adott, hogy az 1793 őszén Marosvásárhelyt megalakult Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tagjai közé választotta.¹ Erre válaszul írta meg *Marosvásárhelyi gondolatok* című híres bölcselő versét, amelyet az újabb kiadások már 1794-re tesznek,² noha korábban 1798-ra keltezték.³ Ennek a későbbre keltezésnek az alapja az lehetett, hogy 1798. aug. 4-én intézte Aranka Györgyhöz, a marosvásárhelyi Társaság titkárához nevezetes levelét, amelyben elragadtatottan adott hangot tisztelő rokonszenvének:

„Bóldog vagy, óh kised Erdély! bár a csinos. Európának legvégsőbb szélein fekszo is, bóldog vagy; és te fogod bé a legutólsó magyarnak szeméit, mikor mi már vagy oesterreicherek, vagy rusznyákok lészünk, az Árpád és a hét kapitányok sírja felett! De nem panaszo[ol]kodom. — Biztat engemet a szűk Erdély, még ha Magyarország Styriává lesz is, biztat engemet ez a kis tartomány, amelynek nemes törekedései a Duna, s a Tisza négy tágas circulussait megszegyenítik. Vajha tihozzátok, Bethlen fejedelem tartományának nagylelkű polgárjai! — vajha tihozzátok csak egyszer beútazhathatnék: akkor — óh akkor Volga és Caspium kiköltözött lakosinak, édes elhúnyt őseimnek ereklyéit bámúlhatnám máz nélkül való egyenességtekben!

Ennekem ez a szerencse — egy Bihar vármegyében születettnek — nem adatott.”⁴

De a nagy könyv olvasóra, akinek jelmondata a „chartis immori” volt, más vonzást is gyakorolt az erdélyi város: Teleki Sámuel itt alapította meg híres könyvtárát, a nemzeti könyvtár jellegű híres Teleki Tékát, az akkori hazai világ első tudományos kölesönkönyvtárát,⁵ amely ugyan mai helyén csak 1802-ben nyílt meg,⁶ de nyomtatott katalógusának I. kötete már 1796-ban, a II. pedig 1798-ban megjelent.⁷ Fől lehet tétéleznünk, hogy Csokonai mint a marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tagja, kapott tiszteletpéldányt e katalógusból is, ahogy Széchényi Ferenc 1802-ben megalapított nemzeti könyvtárának hasonló kiadványából.⁸ S ahogy Széchényit ebből az alkalomból ódával üdvözölte (*A nagyméltóságú gróf Széchényi Ferenc ő excellenciája Nemzeti könyvtárjára*), ugyanígy köszönthette verssel Teleki Sámuel is. Mindenesetre meglepő, hogy Csokonai címjegyzékain már 1794 óta szerepel egy később 3 ív terjedelműnek megjelölt vers Teleki Sámuelhez. A *Bétsi Magyar Merkuriusban* 1794 októberében közzétett kiadási tervén így fordul elő: „II. Gr. Teleki Sámuel Úr ő Ex.ja és Gr. Károly József Úr ő Nagysága Instellátziójokra[!] Magasztaló Versek.”⁹ Az 1795-i ún. Első katalógusban a két „magasztaló vers” már „Épósz” megjelöléssel, két külön tételként szerepel. „CIII. G. Károlyhoz. Épósz.”, „CIV. G. Telekyhez. Épósz. Megigazítani.”¹⁰ A „megigazítás”-ra vonatkozó megjegyzés arra mutat, hogy még javítani akart rajta a költő.

¹ L. JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest. 1955. 41, 347, 351.

² L.: *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája*; [MM.] Bp. 1973. 218., *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. Versek*. Bp., 1981. 201.

³ L. *Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I.* Bp., 1956. 569., noha az 1922-i Harsányi—Gulyás kiadás (a továbbiakban: HG.) már azt írta, hogy 1798-ban „Átdolgozta a Marosvásárhelyi gondolatokat”, s Jancsó is úgy vélekedett, hogy „első fogalmazványát 1794-ben írta” (i. m. 42).

⁴ L. MM. II, 839—840., továbbá Jancsó i. m. 41.

⁵ Vö.: *Teleki Sámuel és a Teleki-téka*. A leveleket válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta DEÉ NAGY Anikó. Bukarest. 1976. 49 kk.

⁶ L. Uo. 51.

⁷ L. Uo. 215., 218.

⁸ L. MM. II, 926.

⁹ *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények. I.* (Cs/ÖM. I.) Bp. 1975. 207.

¹⁰ Uo. 212.

Az 1796-i ún. Első számvetésből derül ki, hogy 3 ív terjedelmű volt az alkalmi vers.¹¹

Utoljára 1801-i ún. Vázlatos kiadási tervében találkozunk vele, az alkalmi versek sorában; itt mindössze *Teleki* utalással fordul elő.¹²

A 3 ív terjedelmű vers azóta lappang, mert az bizonyos, hogy elkészült. Az meggondolkozató, hogy az első kidolgozásában 1794-re datálható *Marosvásárhelyi gondolatok* — legalábbis ezzel a címmel — csak az 1802-i Új katalóguson bukkan föl először, a 133. tételként,¹³ s ráadásul a kinyomtatott vers eleje hiányzik, amit nemesak a kipontozás jelöl egyértelműen, hanem tartalmilag is az előzményeket kívánó első mondat: „A ti szavatokra lelkem felhevüle, ! És Vásárhely kies halmára repüle . . .”. A *ti* megszólítás azonban világosan mutatja, hogy ez a vers nem szólhatott Telekihez, hanem a Nyelvmívelő Társaság vezetőihez, elsősorban Aranka Györgyhöz, akit szintén versben üdvözölt.¹⁴ Arankát üdvöző verse szintén töredékben, egy megcsontított lapon maradt ránk.^{14a} A *Marosvásárhelyi gondolatok*ban nincs szó külön a Teleki-tékáról, de „Pallás oltára”-nak említése magában rejtheti ezt is, hiszen az 1760-as, 70-es évektől már kölesönzött ki Sáromberkéről, illetőleg Szebenből könyveket a nagy könyvgyűjtő, amint erről a *Magyar Hírmondó* hasábjain Benkő József is hírt adott.¹⁵ A *Marosvásárhelyi gondolatok* mégsem azonosítható a Teleki Sámuelhoz írt „éposz”-szal, már csak azért sem, mivel az a *Bétsi Magyar Merkurius* kiadási terve 1794 őszén határozottan „Instellátzió”-ra, vagyis főispáni beiktatásra írt alkalmi versről beszél.

A Teleki Sámuelhez szóló 3 ívnyi alkalmi vers tehát éppúgy lappang, mint az Aranka Györgyhöz írt vers elküldött, teljes szövege.

Előkerült azonban a Teleki-tékából Csokonainak egy eddig ismeretlen könyvajánlása Teleki Sámuelhez: a *Diétai Magyar Múza*s egyik példányát ajánlotta a nagy könyvgyűjtőnek. A példány — ritka módon — őriz eredeti rózsaszínű borítóját, s éppen a borító belső oldalán olvashatók a költő autográf sorai:

„Méltóságos Gróf és
Cancellárius Széki
TELEKY SÁMUEL
Ur' Ó Excellentiájának
alázatosan
ajánlja
az Író m. k.”¹⁶

Ezzel Csokonai ismert könyvbejegyzéseinek s könyvajánlásainak száma¹⁷ eggyel ismét szaporodott.

Bármily nyereség is azonban ez, sokkal fontosabb volna, hogy a Teleki Sámuelhez intézett három ívnyi alkalmi vers s az Aranka Györgyhöz szóló töredék teljes szövege előkerüljön (valamint a *Marosvásárhelyi gondolatok* elhagyott bevezető része).

Jancsó Elemér az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról szóló munkájában Csokonai „Arankához írt leveleinek kéziratát”-t említi az RNK Akadémiája [= Román Tudo-

¹¹ Uo. 217.

¹² Uo. 225.

¹³ Uo. 229.

¹⁴ L. MM. I, 129.

^{14a} Cs/ÖM. I. 140.

¹⁵ L. DEÉ NAGY Anikó i. m. 49.

¹⁶ Marosvásárhelyi Teleki Tudományos Könyvtár (Teleki Téka). Jelzete: To. 1548^b. Az m. k. = maga kezével.

¹⁷ Vö. Cs/ÖM. I, 168, 182, MKSz. 1975: 169 kk.

mányos Akadémia] kolozsvári fiókjának kéziratárában.”¹⁸ Kívánatos volna, hogy a Társaság rendkívül fontos levelezése, amelyből Janesó több mint ezret lemásolt, s halála miatt csak néhányat közölhetett,¹⁹ akadémiai szinten, közös kiadásban kerülhessen mielőbb a tudomány asztalára.

SZILÁGYI FERENC

Egy reformkori műszaki folyóirat, a Műipar. A Joó János által szerkesztett *Hétlapok Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek terjesztésére*¹ (1838-ban megindított és félévi megjelenés után megszünt) című folyóirat kiadása után a *Műipar* volt a második jelentősebb vállalkozás annak érdekében, hogy színvonalas magyar nyelvű ipari folyóirat kerüljön az érdeklődők kezébe. Míg a *Hétlapok* elsősorban kisipari, műszaki, művészeti, iparoktatási célokat kívánt szolgálni, addig a *Műipar* főleg agráripari jellegű cikkeket tartalmazott és a viszonylag elmaradott hazai mezőgazdaság gépesítését kívánta elősegíteni.

A *Műipar* a „Magyar Gazdasági Egyesület ismeretterjesztő” szakosztálya felügyelete alatt jelent meg. Szerkesztői Kacs Kovics Lajos és Török János voltak. A folyóirat alcíme utal a tartalomra is: „Heti Közlöny a géptan, vegytan, mű- és gyáripár köréből.” A lap első száma 1841. július elsején jelent meg a *Magyar Gazda* melléklapjaként, utóljára ugyanez év december 23-án látott napvilágot, majd beolvadt a főlapba.² Tanulmányunk csupán a lap beolvadás előtti korszakával kíván foglalkozni.

A múlt század harmincas-negyvenes éveiben hazánkban már jelentkezett olyan igény, hogy az általánosabb jellegű sajtótermékek mellett szakfolyóiratok is jelenjenek meg. Ezen a területen az orvostársadalom mutatott példát a viszonylag hosszú életű *Orvosi Társ* (1831–1848) megalapításával. Az ipari műszaki terület nem könyvelhetett el hasonló eredményt ebben az időben, csupán igen szerény kezdeményezésekről beszélhetünk.³

Azonban a *Műipar* megjelentetése mégis jelentős kísérletnek tekinthető, mert alapvető célkitűzései lényegében a reformkor programjának a szolgálatába szegődtek és annak megvalósítását igyekeztek elősegíteni.

De a *Műipar* célkitűzéseiről leghelyesebbnek látszik idézni magukat a szerkesztőket, ahogy azt a Helytartótanácsához benyújtott kérvényükben megírták: „Gyorsan és pontosan fogja tájékoztatni ez a lap a közönséget mind azon felfedezésekről és tapasztalatokról értesíteni, melyeket a gazdasági technológiában és mechanikában sikerült elérni, vagy megpróbálták a honi és külföldi vállalatok, cukorgyárak, sör- és pálinkafőzések . . .”⁴

A „K. F. Egyetem betűivel” nyomott lap első számában a „Vezérszó”-ban még bővebben fejti ki a célkitűzéseit, melyek lényegében a Magyar Gazdasági Egyesület céljai is:

„Fő törekvésünk tehát egyedül az leszen hogy a' mezőgazdasági műiparnak és kereskedésnek hazánkban fejlődésére 's gyarapodására eszközül szolgáljunk. Jelenen: miután a' m. Gazdasági Egyesület kebelében műtani szakosztály keletkezett, ennek munkáit latit hiven közölve, mint mező gazdaságra nézve a Magyar Gazdában, azon akadályokat

¹⁸ L. JANCsó i. m. 399.

¹⁹ L. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények [Kolozsvár.] 1970: 189–196.

¹ BATÁRI Gyula: *Az első magyar ipari folyóirat, Joó János „Hétlapok”-ja.* = OSZK Évkönyve 1968–1969. Bp. 1971. 361–372. l.

² SZALÁDY Antal: *A magyar hírlap-irodalom statistikája 1780–1880-ig.* 161. l.

³ TURÁNYI Kornél: *Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon.* = Magyar Könyvszemle. 1967. 3. sz. 255–258. l.

⁴ Országos Levéltár Ht. Dep. grem. 1840–9–48.

⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. V. köt.* Bp. 1896. 764–768. l.

⁶ *Magyar Irodalmi Lexikon. III. köt.* Bp. 1965. 411. l.

födözgessük föl, mellyek hazánkban átalán nézve, s annak egyes vidékein és helyein a gazdasági müipar haladásának utjában állanak, 's nevezük meg a' módokat és eszközöket, mellyek a' felfedezendő akadályok elmozdításául alkalmasak lehetnének.

Gyenge tehetségeinket pótolni fogja esüggedhetetlen igyekezetünk, mellynél fogva a' külföld müipar-vállalatának sikerét 's ennek okait folytonos figyelemmel kísérendjük, de még inkább azon lelkes hazafiak, kiktől lapjaink elősegítésében munkás részvételt annyival alaposabban reménylünk, mert ezt többen megigérni szívesek valának, s' mert a' mütani ismeretek terjedése saját érdekökben fekszik, hogy hazánk reményteljes sarjadéki kedvet nyervén azon tudományok művelésére, mellyek hazánkban eddigelé tisztelőinek kegyeret nem adhattak, 's ezek segítségével ügyes gyártókká képezendvén magokat, zárják be ama' nyugoti kapukat, honnan . . . annyi kontár menekszik hozzánk elhagyott honából, . . . Mert valljuk meg legnagyobb bajunkat: minthogy műgyetemünk (politechnicum) nincs, addig nem igen remélhetünk ügyes gyárosokat, míg gyáraink szaporodni nem fognak, 's viszont ezek szaporodásának fő akadály: hogy ügyes gyártóink nincsenek.

Mi a' lapjainkban közlendő müipari tárgyakat közelebb érinti, ezek között fő helyet foglaland el a géptan (mechanica) továbbá czukor-, szesz-, ser-, eczet-, keményítő-gyártás, selyemtenyésztés, — ide nem értvén azon nyers anyagszerek természetmódját, mellyek bár gyárakban dolgoztatnak fel, de kizárólag mezőgazdaság körébe, 's így a' „Magyar Gazda” lapjaiba tartoznak. Nem mulasztandjuk el honi gyáraink részletes leírását, 's azok működésének sikerét vagy sikertelenségét adatokkal felvilágosítva közleni. Végül, ha olvasó közönségünk többségének igényeivel egyezni fog, a' természettudományok köréből szinte fogunk néha kedveskedni apró közleményeket . . .

Szerkesztők”

Tehát lényegében a *Műipar* az iparfejlesztés elé háruló akadályokkal, a külföldi példákkal, külföldi lapok referálásával, hazai szerzőknek a tárgyhoz tartozó írásainak a közlésével, iparoktatási problémákkal, általában műszaki és gyáripari kérdésekkel kívánt foglalkozni.

Ami a szerkesztők személyét illeti elsőnek talán Kaeskovics Lajos (1806—1891) ügyvéd, bíró, publicista, politikus nevét említjük meg. Élénk résztvevője volt a pozsonyi reform országgyűléseknek, kapcsolatba került Kossuthtal és Széchenyivel is. Majd Pesten a kiseddóvók szervezését propagáló egyesület, később az Országos Magyar Gazdasági Egyesület titkára lett. E minőségében szerkesztette a *Magyar Gazdát* és egyben a *Műipar* is. A másik szerkesztő Török János (1809—1874) író, szerkesztő, publicista, mezőgazda. Tanulmányai befejeztével gazdatiszti pályára lépett. Kaeskovicshez hasonlóan ő is az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben tevékenykedett, egy ideig titkára is volt. 1846-tól egyedül szerkesztette a *Magyar Gazdát*. Széchenyivel annak élete végéig szoros kapcsolatban állott. A *Műipar* társszerkesztője volt.

A *Műipar* rövid féléves megjelenési ideje alatt lényegében beváltotta ígéreteit, magvas cikkeiben, beszámolóiban foglalkozott a beígért témákkal, több külföldi — elsősorban német — folyóirat cikkeit ismertette. A magyar szerzők tollából erőd írások közül a legérdekesebbek a hazai gyárak működéséről közölt beszámolók.

Talán néhány jellemző cikk, közlemény címének a felsorolása érzékeltetheti az egy héten kétszer megjelenő *Műipar* tartalmának jellegét. Az első szám a „Vezérszó” mellett K-g. tollából a cukorgyártásról és a cukorfajtákról közölt egy tanulmányt, egyébként a későbbiekben is előszeretettel foglalkoztak cukoripari témákkal. A második füzet beszámolt „A m. Gazdasági Egyesület mütani jelentése 1841-dik évi június 3-kán Pesten a' n. casinóban tartott ülése eredményeiről”. Érdekes módon itt is napirendi pontként szerepelt a hazai cukorgyártás kérdése: „Mellyek azon akadályok, mellyek a' czukorgyárak emelkedését hazánkban hátráltatják, 's mellyeknél fogva a' fennálló oly kevés jövedelmet adnak? Nem volna-e czélszerűbb, ha a gazda csupán czéklatermesztésre szorítkoznék 's répáját a' gyártóknak engedné át, legalább addig, míg a czukorgyártást önmaga is tökéletesen be fogta tanulni?” A beszámoló szerzője „Kaeskovics Lajos, mint szakosztályi gyező.”

A műtani szakosztály nevében Andrásy György gróf szakosztályi elnök felszólította a „honi cukorgyárak tulajdonosait . . . : lennének szívesek gyáraik állapotjáról e' szakosztályt körülményesen értesíteni.” Az első ismertetést „Gróf Forgách Antal, mint a' gácsi répacukor-gyártó részvényes egyesület' képviselője” írta. E közlemény a július 8-iki számban látott napvilágot.

Az 5. számban található a „Gépekről” című cikk igen érdekesen indokolja a gépek, a gépesítés szükségességét hazánkban:

„Legtöbb haszon háramlik ezek által a' földművelő gazdára, ki gépek használatával sok embererőt és napszámot nyer . . . A munkások osztályára szinte jótékonyan hat a gépek használata, mert péld. míg a férfiak kinn a' mezőn dolgozhatnak, nők a' eséplőgép és szecskavágó mellett szinte kereshetnek családaiuknak . . . mily nyereség háramlik gépek' használatából az egész országra? . . . Gépek által tehát sokkal nagyobb mennyiségű áru készül, mint mennyire a' hazának szüksége van. Ezen áru fölösleg eladásul külföldre szállítatik, 's helyébe pénz hozatik be, vagyis a' kereskedési mérleg kedvezővé válik.”

A hatodik szám Katona Dienes „Honi indigó” című cikkét közölte. A „Sajtőkészítésről” négy füzetben folytatólagos tanulmányt jelentettek meg. A „Térképek készítőse”-t Gyóry Sándor „m. academia r. tag” írta. A „Vegyten tágabb értelemben” című írás hét folytatásban jelent meg.

Egy magyar műszerész által készített eséplőgépről számol be: „Bezeredy Mihály, praefectus” — „Pápai (Veszprém várm.) eséplő gép.” című cikkében a 19. számban.

„Ipar-iskolák' hasznai az iparúzó osztályra nézve” című cikk foglalkozott a hazai iparoktatási problémákkal a 8. számban. A nők oktatásáról „Néhány szó a' nőnem korszerű képzéséről” a 47. számban kapunk híradást.

A 32. füzetben közzétett „Ipar törekvés” című közlemény hangsúlyozza, hogy „Az egész mívelt világ ipar-versenyre kelt és ki első nem lehet, törekszik, hogy legalább utolsó ne maradjon.”

Talán a felsorolt cikkek címei némileg érzékeltetik, hogy miért nem tudott népszerűsége vergődni a lap a egyes tartalmú folyóiratokhoz szokott közönség körében, a nagyon szűk szakértői réteg még nem volt képes ekkor eltartani egy műszaki jellegű lapot, még akkor sem, ha az elsősorban mezőgazdasági szempontból közelítette meg a problémákat.

A cikkek jelentős része nem eredeti közlemény volt, ezért talán nem lesz érdektelen, ha felsoroljuk azokat a külföldi lapokat, amelyekből referálták vagy átvettek közleményeket a szerkesztők:

Actionär, Allg. Anz., Allgemeine Encyclopädie der Gesammten Land- und Hauswirtschaftlicher, Echo du Monde Savant, Gewerbe Blatt, France Industrielle, Industrie und Gewerbe Blatt, Innerösterr. Indust. u. Gewerbe Blatt, Mechanics Magazine, Polytechn. Journ., Verk. u. Mith. d. Gew. V. zu Köln, Wiener Allgemeine Zeitung, Zeitschrift für Inner Oestereich's Industrie und Handel (Wien).

A körülményekhez képest szélesnek minősíthető folyóirat bázis, amely három nyelvtérület lapjaiból tevődött össze, bizonyára tovább szélesedett volna, ha a *Műipar* kedvezőbb körülmények között hosszabb időt ér meg. E rövid ideig folytatott referálási tevékenység is jelentősnek nevezhető és bizonyára hatással volt a későbbi műszaki jellegű folyóiratok hasonló tevékenységére.

Megemlíthetjük, hogy a *Műipar* összes füzetét magába foglaló bekötött kötetét egy, minden cikkre kiterjedő tartalommutató egészíti ki, ahol utalás történik a füzet számára és a lapszámra is.

Az utolsó, 51. számban búcsúztak a szerkesztők az olvasóktól, egyben bejelentették, hogy a *Műipar* a „*Magyar Gazdába* olvadand; s onnantul korlátoltabb leendvén folyóira-

tunk lapszáma, azt csupa gyakorlati tárgyak is eléggé befogják tölthetni." Majd érdekes formában köszöntik az olvasókat:

„Tehát a' vegytan nevében: Isten hozzád szives olvasó! — köszönet béke türelmedért; s bocsánat azoktól, kik mint okszerű gazdák a' vegytan főbb vonásaival már közlebb valának ismerősök akkor is, midőn e' társlap megindult, 's gyakorlati közleményeink megelőzéséül a' műipar előcsarnokában szives magyar gazdánk' vendégszeretettü engedelméből tán hosszadalmasan is értekezünk a természet elvei 's szabályai felett. Bennünket a' tiszta szándék öntudata mellett azon meggyőződés vigasztal: hogy természettudományi elismeretek nélkül földmivelőből sem gazda, sem iparüző nem lehet okszerű; 's minden gyakorlati fogás örökre tapogatodzás fog maradni, ha a' természettudományok fátylavilágánál azoknak okait 's elveit nem tapinthatja meg: vigasztal továbbá édes hiedelmünk, melly szerint természettudományi cikkeink úgy valának irányozva, hogy azokat, kik előtt a' közlött tárgyak nem valának ismeretlenek, legalább a' 'vagytan' magyar műszavaival barátkoztassuk meg, nem szárazon csupa elsorozás által, hanem mennyire lehetett, érdek gerjesztőleg.”

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a *Műipar* a maga szerény lehetőségei közepette hozzájárult a magyar műszaki, ipari és természettudományos szaknyelv megteremtéséhez, alkalmat adott néhány ipari, műszaki tárgykörrel foglalkozó szakembernek írásai publikálására, igyekezett olvasóközöniséget teremteni e tárgyköröknek és az érdeklődést felkelteni a hazai „műipar” iránt. A *Műipar* kiállt az önálló magyar mezőgazdasági ipar megteremtése mellett, de rámutatott arra is, hogy a fejlettebb magyar ipar nem képzelhető el a magyarországi ipari közép- és felsőfokú oktatás megteremtése nélkül, végül pedig népszerűsítette a külföldi műszaki eredményeket idegen nyelvű folyóiratok szakeikkeinek az ismertetése által.

BATÁRI GYULA

A „Gutenberg“ az első munkás szaklap Magyarországon (1865—1867). Aranyossy Lajos pesti betűszedő 1865-ben előfizetési felhívást bocsátott ki *Könyvnyomdászati Füzetek* című havi folyóiratára. A kevés előfizető jelentkezése azonban elvágta az útját e folyóirat megindulásának.¹ Ebben az évben Tóth István² egri nyomdász szintén nyomdászati szaklap megindításán fáradozott, amely meg is valósult. Az *Eger* című lap 1865. október 26-i számában arról olvashatunk, hogy 1866. január 1-től Egerben *Gutenberg* címen fog megjelenni „A nyomdászat, s a vele rokon szakmák közlönye”. Az újság hírt adott arról is, hogy az új folyóirat „Mutatvány száma” 1865. október 15-én már meg is jelent.

Miután a folyóiratot mindeddig a szakirodalomban még nem dolgozták fel részletesen, szükségesnek tartjuk annak bemutatását.³

A folyóirat — mint már fentebb utaltunk rá — 1865. október 15-én „Mutatvány lappal” indult. Ennek „Ügytársainkhoz” intézett vezéreičkéből megismerhetjük a folyóirat célkitűzéseit. A vezéreičk a következőképpen hangzik:

¹ NOVÁK László: *A nyomdászat története V. könyv 1801—1867.* Bp. 6. n. 95. old.

² Tóth István (1832—1907): nyomdász. 1860-ban került Egerbe, ahol az érseki líceumi nyomda technikai igazgatója lett. Jelentős munkát végzett az üzem műszaki fejlesztésének terén. (Nyomdászati Lexikon. Bp. 1936. 482—483. old.)

³ Vö. *Munkásmozgalom és kultúra.* 1867—1945. *A magyar munkásmozgalom kulturális tevékenységének válogatott dokumentumai.* Összeállította és az összekötő szöveget írta SZILÁGYI János. Bp. 1979. 31—32. old. — A *Gutenberg* mostoha utóéletére utal az is, hogy NAGY József: *A Heves megyei munkássajtó kezdetei* című írásában (Hevesi Szemle, 1980. II. sz. 57—60. old.) meg sem említi.

„Midőn az első Magyar nyomdászati szakközlöny mutatvány lapját t. ügytársainknak bemutatjuk, e kérdést merjük hozzájuk intézni: valjon szükségesnek találják-e azt?

Mi azt hisszük, hogy követve a külföldi nyomdászok példáját, ennek szükségét kétségbe nem vonhatjuk, s ezt mondjuk: hogy igen!

A haladás korszakát éljük — a művelődésben ma már előre törekszik minden nemzet. S szakmánk a külföldön napról-napra halad, ki tagadhatja, hogy e haladás tényezői a szakközlönyök, melyekből ma már tizenötöt számít a külföld.

Igen, tizenöt szakközlöny képviseli külföldön szakmánk érdekeit! s mi magyar nyomdászok még eggyel sem birunk!

S mi még most sem ismernők fel, hogy soha nem volt eszmecsere a magyar nyomdászoknak oly nagy szükségök, mint jelenleg?

Mi sok minden történik közöttünk, melyet egy lapban tárgyalni szükséges; mily nehéz az általános haladás, ha ügytársaink egyesek ismereteit, tapasztalatait, saját javunkra nem fordíthatják? Mily nehezen jutnak tudomásunkra a külföld vívmányai, az ügytársak társadalmi viszonyai, mily kevés ismereteink vannak művészetünk történetéről, mily keveset tudunk a vidéki nyomdák helyzetéről, mily nagy szükségünk van anyagi helyzetünk javítására, a kárhozatos concurrentia ellenében; mily lazult a könyvkereskedői és kiadói hitel — s üzlet viszony? — mily keveset tehetünk — majdnem semmit, érdekeink jogos és részrehajtatlan képviselésére? Továbbá hol tárgyalhatjuk szakmánk erkölcsi és anyagi hátrányait? Segélyegyletünket hol lehetne leginkább ismertetni és az e körüli eljárást ellenőrizni, az önképző egyesület hol találna hathatósabb szószólót, mint e szakközlöny hasábjain? A szép egyetértést, mely erőssé tesz, mi által hozhatjuk leginkább létre? Nem-de egy szakközlöny által?

Nem hozhatunk fel több okot ennek igazolására — s reméljük, hogy ezáltal csak az általános kívánságnak teszünk eleget, midőn e szerény vállalat szerkesztését és kiadását elhatároztuk, melynek még azon feladata is leend, hogy a főnökök érdekeit úgy, mint a segédekét, híven és részrehajtatlanul képviselje.

Mindezek elérésére mindent elkövetünk, hogy lapunkban, a nyomdászat terén műértős, s a nyomdászatot pártoló tehetségekkel találkozzunk.

Isten áldja meg művészetünket!”

A folyóirat első száma 1866. január 1-én jelent meg, az utolsó pedig 1867. december 15-én. Két év alatt negyvennyolc szám látott napvilágot. Az egyes számok kéthetenként jelentek meg. A nyomtatást mindvégig az egri liceumi nyomdában végezték. A lap A/4-es méretben jelent meg, néhány szám kivételével négy oldal terjedelemben. A példányszámról jelenleg nincs adatunk. A lapban erre vonatkozóan sehol sem olvashatunk.

A szerkesztő munkáját az ország nagyobb városaiban, illetve Bécsben megbízott személyek segítették. Pesten Buschmann Ferenc és Kertész József, Debrecenben Fries József, Bécsben Schwartz Sándor volt a megbízott.⁴

A folyóirat terjesztése jelenlegi ismereteink szerint előfizetés útján, postán történt. Az előfizetési díj egész évre 2 Ft, 40 kr., félévre 1 Ft, 20 kr., negyedévre 60 Kr., 1 hónapra 20 kr. volt.⁵ Tehát egy szám ára — tekintve, hogy havi két alkalommal jelent meg — 10 kr. volt. Az előfizetők biztosítása, illetve számuk növelése érdekében évenként előfizetési felhívást mellékeltek néhány számhoz.⁶ Az előfizetők számára vonatkozóan csak egy adatunk van. Szegedre 1866 tavaszán 6 példány járt.⁷ Tudunk arról, hogy a bécsi nyomdász továbbképző egyesület olvasó szobájába is járatták a Gutenberget.⁸

A folyóirat 48 számában, illetve a mutatvány számban 65 szerző írása olvasható. Ezek közül sok az álnéven közölt anyag. A valódi nevükön író munkatársak közül a szer-

⁴ Gutenberg (G), 1866. 1. sz.

⁵ G 1866. 3. sz.

⁶ G 1866. 6. sz.; 13. sz.

⁷ G 1866. 8. sz.

⁸ G 1866. 2. sz.

kesztőn kívül eddigi kutatásaink szerint nyomdász volt Barázda Alajos,⁹ Brendtner József,¹⁰ Frics József,¹¹ Imreh Sándor,¹² Prohászka Ferenc,¹³ Szabó Elek.¹⁴

A szerkesztő a kiadvány külső munkatársaival való kapcsolat erősítése érdekében rendszerezítette a „Szerkesztői üzenetek” című rovatot. Ebben a szerkesztői köszönetek és kérések kaptak helyet. Például az 1867. évi 2. számban a szerkesztő D. I. szamosújvári nyomdászt a kolozsvári nyomdász segélyegylet történetének megírására kérte fel.

A folyóirat igen gazdag tartalmú. A közölt írások tartalmi szempontból a következő csoportokra bonthatók: a nyomdászat szakmai és történeti kérdései; a nyomdászok mozgalmi élete, szociális helyzete; hivatalos rendeletek, levelezés, könyvszemle, hirdetések, szépirodalmi anyag (versek).

A folyóirat egyik fontos feladatának tekintette a nyomdászok szakmai képzésének segítését. Ennek érdekében számos szakmai jellegű anyagot adott közre. Foglalkozott a nyomdászat gépesítésének aktuális kérdéseivel. Például bemutatott egy önkirakó nyomó gépet, és egy legújabb papírsimító gépet. Több cikket közölt a festékhengerekről. Érdekes leírásokat olvashatunk a fametszetek lemásolásáról, a víznyomat készítéséről. Külön említést érdemelnek Solymossy Pál¹⁵ cikkei a graphotypiáról és a kaucuk-betűkről. A graphotypia Angliában feltalált képnymási eljárás volt, amely helyettesítette a fa, a réz és az acélmetszést. Több cikket olvashatunk a jó szedés követelményeiről, a szedés szabályairól. Fontos írás a sajtóhibákról szóló is.

A kiadvány széles teret adott a nyomdászat történetének. Két átfogó jellegű tanulmányt adott közre Solymossy Páltól. Az egyik *A könyvnyomdászat ősforrása* címet viseli. A közleményben olvashatunk a nyomdászat felfedezéséről, a könyvnyomtatás kezdeti eredményeiről, a nyomdászat technikai fejlődéséről. Solymossy másik írásában az újkori könyvnyomdászatot mutatta be (*A könyvnyomdászat a jelenkorban*). Ebben az írásában főként a nyomdászat technikai fejlődését vázolta. Írt például a gyorsajtóról, a sztereotípiáról, mint új sokszorosítási eljárásról.

Egy híres nyomda — a pesti Trattner—Károlyi — önálló monográfiát kapott (Szabó József munkája).¹⁶ Ugyancsak a szerzőnek *A hazai könyvnyomdászat története* című munkájából közölte a folyóirat *A pozsonyi könyvnyomdák története 1610-től 1826-ig* c. fejezetét. Prohászka Ferenc a komáromi nyomdák történetének vázlatát nyújtotta.

A híres nyomdászok közül három — Franklin Benjámín, Trattner János, Lukács és Szilády Károly — élettörténetét olvashatjuk a lapban.

Említésre méltóak a nyomdászat történetéhez kapcsolódó írások közül a papírgyártással és a magyarországi cenzúra történetével foglalkozóak. Rendkívül értékes anyag az 1866. évi 10. számban a „Pesten 1848. június 2-án kiadott nyomdász árszabály.” Ez volt az első kollektív szerződés Magyarországon.

⁹ Barázda Alajos: Betűszedő volt a Pallas-nyomdában Budapesten. (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 1. Bp. 1895. 564. old.)

¹⁰ Brendtner József: 1845-ben született Szegeden. Nyomdavezető volt Budapesten a Légrády-testvéreknél. (SZINNYEI József *I. m.* 1. Bp. 1891. 819—920. old.)

¹¹ Frics József: nyomdász. (Szinyei *I. m.* 3. Bp. 1894. 754—755. old.)

¹² Imreh Sándor (1830—1895): nyomdász, több erdélyi nyomdaüzemben működött. (SZINNYEI *I. m.* 5. Bp. 1897. 99—101. old.)

¹³ Prohászka Ferenc: nyomdász, a komáromi könyvnyomdának évtizedekig volt ügyvezetője. (SZINNYEI *I. m.* 11. Bp. 1906. 171. old.)

¹⁴ Szabó Elek: nyomdász. 1867-től pesti nyomdákban dolgozott. (SZINNYEI *I. m.* 13. Bp. 1909. 178. old.)

¹⁵ Solymossy Pál: Író. Cikkei jelentek meg a *Hölgyfutárban*, az *Ország-Tükörben*, a *Koszorúban*, a *Gutenbergben*. (SZINNYEI *I. m.* 12. Bp. 1908.)

¹⁶ Szabó József: Az Athenaeum részvénytársaság könyvelője volt. 1874-ben halt meg. (SZINNYEI *I. m.* 13. Bp. 1909. 223—224. old.)

Időnként közölte a folyóirat a magyarországi és az erdélyi nyomdák számát. Az 1866. évi 10. számból megtudjuk, hogy akkor Magyarországon 88, Erdélyben pedig 17 db nyomda volt. A nyomdákra vonatkozó adatok közlése nemcsak praktikus célokból történt, hanem hazafüti büszkeség is motiválta azt. Erre engednek következtetni a következő sorok: „...nyomdászatunknak nagyinak kell lenni, ha a külföldnek örökös adóssai maradni nem akarunk, — művészetünknek nemzeti jellegűnek kell lenni, haladni, s azon poleot elérni akarjuk, melyen a külföldi művészetet látjuk.”¹⁷

„Vegyesekek” címmel állandó rovata volt a lapnak, ahol a nyomdaipar fejlődésének eredményeiről, a nyomdák termékeiről, a nyomdászok egyesületi életéről, s minden a nyomdászattal összefüggő kérdéstről hírt adott a lap. Megtudjuk például, hogy 1866-ban új nyomda nyílt Marosvásárhelyen és Gyöngyösön, 1867-ben pedig Nyíregyházán. Az 1866. évi 6. szám tudósít arról, hogy Egerben megjelent a Zsasskovszky-testvérek *Egri dalnok* című dalgyűjteménye. Az 1867. évi 19. számból megtudjuk, hogy a pesti nyomdász önképző egyeslet tagjai dalárdát alakítanak.

Érdekes forrásértékű statisztikát közölt a folyóirat 1866. évi 10. száma hírlap és folyóirat irodalmunkról. Ekkor Budán és Pesten hetvenöt lap jelent meg (51 magyar, 15 német, 3 román, 2 szlovák és 2 szerb nyelven.) Ezek között volt 10 napilap, 63 heti, illetve havi folyóirat. A lapok közül 16 politikai, 12 szépirodalmi, 3 népies, 2 nemzetgazdasági, 2 hirdetési, 6 vallási, 2 ifjúsági, 6 humoros jellegű volt. Kiadtak 6 divatlapot is. A lapok összesen 109 900 példányban jelentek meg.

A folyóirat nemcsak Magyarországról, hanem a világ más tájairól is közölt nyomdászati vonatkozású híryanagot. Ezek a korabeli nyomdaipar fejlettségi szintjét is mutatják. Lipcsében az 1866. évi 5. szám szerint 42 nyomda, s 223 könyv, mű- és zenemű kereskedés van. Az 1866. évi 13. szám hírt adott arról, hogy Lipcsében „Hildebrand oly gépet épít, mely hét hengerrel, hét festékművel, s nyolc alakzattal ellátva óránként 14 000 példányt nyom le”. Ugyanez év 18. számában pedig a következőket olvashatjuk „A Londoni Times jelenleg 370 személyt foglalkoztat, naponként 65 000 példányban nyomtatik, ez óriás lap!”

A kiadvány népszerűsítette a korabeli nyomdászati szakirodalmat is. Az 1867. évi 1. számában felhívta a figyelmet Barázda Aladár Nyomdász zsebnaptár, nyomdászok számára 1867-re című művére.

A lap kivette részét a nyomdász szaknyelv megújításából. Például az 1866. évi 23. számban a következő idegen műszavak magyarosítására tett javaslatot az egyik szerző: form — alak, columme — oszlop, vacat — üreslap, tabelle — vonalzat, quadraten — négyzetek.

A folyóirat szerkesztője nagy figyelmet fordított a Pest-budai Könyvnyomdászok Önképző Egyesületének bemutatására. A Pest-budai Könyvnyomdászok 1865 júliusában határozták el, hogy a már 1862. óta működő segélyegyletükön kívül létre hoznak egy önképző egyesletet is. Ennek előkészítéséről *Brendtner József*, az egyik alapító számolt be A budapesti nyomdászok önképző egyeslete című írásában, melyet a Gutenberg 1866. évi 1. számában közölt. Az 1866. évi 14. számban olvashatjuk az egyeslet ideiglenes bizottságának a Gutenberghez címzett, 1866. július 15-én keltezett levelét, mely az egyeslet alakítását így indokolta: „A Pest-budai nyomdász-segédek, kiknek a belső összekötő kapocs hiánya egykori társadalmi állások elvesztését okozná, az üdvös közszellem felélesztése és az őket megillető állás visszaszerzése végett, más városok munkásképző egyesleteinek mintájára nyomdászati önképző egyesletet alakítanak.” Ugyanez év 16. számában pedig az egyeslet alapszabályait közölte a szerkesztő. Az 1866. évi 14. számtól kezdve Önképző egyesletti ügy címmel rovat is indult a lapban.

¹⁷ G 1866. 24. sz.

Az 1866. évi 22. számtól a szerkesztő időnként közreadta a Szemle című rovatát, melyet két, jelenleg ismeretlen nevű pesti nyomdász készített. Ebben főként a pest-budai nyomdász önképző egyesület életéről számoltak be. Az 1867. évi 14. számban közölt Szemle rovatban olvashatjuk a *Hirsch Lipót*¹⁸ által készített „a hazai nyomdászattal foglalkozó munkások anyagi helyzetének javítására czélzó indítványt”, melyet az önképző egyesület választmányára el is fogadtatott.

A lap a pest-budai nyomdászegyletben elhangzott ismeretterjesztő előadások közül kétnek is közölte a szövegét. Szöllőssy Mihály¹⁹ 1866. október 28-án a gyorsírásról elhangzott előadását és Kun Pál²⁰ 1866. december 2-án a nyelvészetről tartott előadását közölte a folyóirat.

A lap sokat foglalkozott a korabeli nyomdászok mostoha helyzetével is. Hírt adott nagy munkanélküliségről, a vasárnapi munkaszünet hiányáról és egyéb szociális kérdésekről. Különösen nagy visszhangot váltott ki az olvasók körében az 1866. évi 14. számban közzétett Anyagi helyzetünk című írás.

Időnként közölte a szerkesztő a Pesten átutazó hazai nyomdászok nevét. Tájékoztatót a pesti beteg nyomdászok létszámáról is. Rendszeresen közölte az elhunyt nyomdászok neveit. A híresebb nyomdászok esetében nekrológot is jelentetett meg.

A kiadvány közölte a sajtóval kapcsolatos hatályos hivatalos rendelkezéseket. Bizonyára az 1867-es kiegyezés adott okot az 1848. évi sajtótörvények leközlésére, az 1867. évi 6. és 7. számban. Az 1867. évi 7. számban közreadta az 1867. február 25-én kelt Miniszteri előterjesztvényt, a sajtóvétségek elbírálásáról. Ugyanebben a számban jelent meg a belügyi és az igazságügyi miniszter 1867. március 17-i rendelete, a sajtóviszonyokról. A folyóirat 1867. évi 11–14. számaiban olvasható az igazságügyi miniszter 1867. március 17-i rendelete, a sajtóvétségekben ítélezhető esküdtszékek felállításáról.

Különösen az 1866-os évfolyamban a szerkesztő sok levelet közölt. Összesen 39 levél található a lapban. A levélírók — akik nyomdászok voltak — a következő helyekről valók: Arad, Bécs, Debrecen, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Pest, Prága, Szatmár és Szeged. A legtöbb levelet Pestről közölte a szerkesztő. A levelek írói általában a nyomdászok életéről, a nyomdászat jelentősebb eseményeiről számoltak be. A levelezés sok rokon vonást mutat a Vegyesek rovat anyagával.

Az 1866-os évfolyamban könyvszemlélt közölt az egri és a debreceni nyomdában 1865-ben előállított könyvekről és más önálló kiadványokról. Ezekből megtudjuk, hogy az egri liceumi nyomdában a jelzett évben 54 féle kiadvány jelent meg. Az év terméke volt Zsaskovszky Ferenc²¹ és Endre²² neves egri zenészek *Orgonaiskola* című műve, az Ihász

¹⁸ Hirsch Lipót (1841–1920): nyomdai munkás, majd igazgató, a magyarországi lassaléanus mozgalom vezető személyisége. Részt vett a nyomdászok segélyegyletének, majd önképző körének megalakításában. Egyik alapítója és 1868-tól 1869 nyaráig elnöke volt az Általános Munkásegyletnek. (Munkásmozgalom történeti Lexikon). Bp. 1972. 202–203. old.

¹⁹ G. 1866. 22. sz. — Szöllőssy Mihályról nem találtunk adatokat.

²⁰ Kun Pál (1842–1891): nyelvész. (Szinyei I. m. 7. Bp. 1900. 461–464. old.) — G. 1867. 3. sz.; 4. sz.

²¹ Zsaskovszky Ferenc (1819–1887): karnagy és zenetanár. Zsaskovszky Endre bátyja volt. 1846-tól Egerben székesegyházi karnagy. Öccsével közösen írt énekkiadványai országsgazerte elterjedtek. (Szinyei József I. m. 14. Bp. 1914. 1924–1925. old.)

²² Zsaskovszky Endre (1824–1882): zeneszerző, orgonaművész. 1850-től az egri székesegyház karnagya, 1852-től pedig az egri tanítóképző zenetanára volt. (Sebestény Sándor I. m. 59. old.)

Gábor²³ nyelvész által az algimnáziumok I, II, III. osztályai számára írt, magyar nyelvtankönyve, Mindszenythy Gedeon²⁴ költő által szerkesztett *Egri Népkönyv* III. füzeté, az 1866. évre készült *Egri Képes Naptár*. Ebben az évben is itt nyomták az *Eger* című politikai és vegyes tartalmú hetilapot, s Horner István²⁵ gyöngyösi orvos által szerkesztett *Hasonszenvi Közlönyt*.

A folyóirat hirdetések közlésére is vállalkozott. Az előfizetők hirdetéseit díjtalanul közölte a lap.²⁶ A hirdetéseknek külön rovata volt a lap utolsó oldalán. Érdekes a hirdetési rovat címének változása is. Ezek így változtak: Figyelmeztetés, Ajánlközesök, Felhívás, Hirdetés, Hirdetmény, Üzleti hírek. A hirdetések a lap profiljának megfelelően a legtöbb esetben a nyomdászok álláskeresésével, illetve a nyomdatulajdonosok állásközléseivel kapcsolatosak.

A szerkesztő közölt verseket is. Összesen 23 vers található a lapban. Ebből 14 eredeti, 4 utánközlés és 5 átdolgozás. Az eredeti versek egy részének szerzője Nagy Sándor.²⁷ Az utánközlések az 1840-ben kiadott Gutenberg-albumból valók. A versek többsége a nyomdászattal és a sajtóval kapcsolatos témákról szól. Ilyenek Nagy Sándor Egy ifjú nyomdásznak, A Nemzet és Sajtó, Mindszenythy Gedeon A nyomdász, Gutenberg című versei.

A szerkesztő a folyóirat szemléletessé tétele érdekében illusztrációkat is közölt. Ezek többségét Sajóssy Alajos²⁸ neves egri festőművész és rajztanár készítette. Például közölt rajzokat a korabeli nyomdagépekről, nyomdászati eszközökről, régi nyomtatványokról.

Az új orgánumot az olvasók nagy örömmel fogadták. Ezt a szerkesztőhöz beküldött leveleikben is kifejezésre juttatták. Szöllőssy Mihály Szegedről 1866 januárjában ezeket írta: „Az első hang, mit e lapok hasábjain hallok, az öröm, a lelkesülés hangja, azon öröme, hogy végre megnyílt a tér, melyen egyesülhetünk szellemileg művészetünk emelésére, s érdekeink, s anyagi helyzetünk jobbításának előmozdítására.”²⁹ Burch Ágoston Kolozsvárról 1866 februárjában küldött levelében így kiáltott fel: „Már régen volt szükségem egy ily hasznos szaklapra.”³⁰ Nagy Lajos Szatmárról 1866. március 8-án ezeket írta: „... megjelenésével mintegy felvillanyozni látszik a szétszórt, hallgatag erőket.”³¹ Ugyanő versben is hangot adott örömeinek. Versének címe: *Baráti hangok a Gutenberg olvasóihoz!*³²

A szerkesztő az 1867. évi 23. számban nyilatkozatot tett közzé, amelyben ezeket olvashatjuk:

„Tudomásomra jutott, hogy Pesten az önképző egylet köréből új szakközlöny indul meg, minélfogva a Gutenberget ezév végével megszüntetem.

²³ Ihász Gábor (1805–1881): nyelvész. 1830-tól különböző helyeken gimnáziumokban tanított. Számos magyar nyelvtankönyvet és nyelvészeti tárgyú munkát írt. 1846-ban Székesfehérváron kiadott iskolai nyelvtankönyve még életében 20 kiadást ért meg. (Magyar Életrajzi Lexikon. I. Bp. 1867. 669–670. old.)

²⁴ Mindszenythy Gedeon (1829–1877): költő. 1857-től az egri tanítóképző tanára, 1859 májusától igazgatója volt. Sírja az egri Hatvani temetőben van. (SEBESZTÉNY Sándor I. m. 55–56. old.)

²⁵ Horner István (1808–1891): orvos. 1836-ban Gyöngyös tiszti orvosa lett. Ő alapította a Városi Kórházat. Egy évig szerkesztette a *Hasonszenvi Közlönyt*. (Heves Vármegye. Szerkesztette BOROVSKY Samu. Bp. 1909. 374. old.)

²⁶ G 1866. 11. sz.

²⁷ Nagy Sándorról nem találtunk adatokat.

²⁸ Sajóssy Alajos (1836–1901): festőművész. Tanulmányait Bécsben, Münchenben, Brüsszelben és Velencében végezte. 1881–1899 között az egri cisztercita gimnázium rajztanára volt. (SEBESZTÉNY Sándor I. m. 42–43. old.)

²⁹ G 1866. 4. sz.

³⁰ G 1866. 5. sz.

³¹ G 1866. 7. sz.

³² G 1866. 19. sz.

Alkalmat veszek magamnak egyuttal, hogy lapom t. olvasói szíves pártolását, s lelkes munkatársaim, barátaim buzgó önzetlen fáradozását, megköszönöm; az új vállalatot pedig, mely tekintve a fővárosban csoportosult szellemi és technikai erőt, szép reményekre jogosít, szíves pártolásukba ajánlom.”³³

A *Gutenberg* tehát kétévi fennállás után búcsút mondott olvasóinak. Története folyóirattörténetünk, s nyomdászattörténetünk szép fejezetét alkotja.

SZECSKÓ KÁROLY

³³ A tervezett Pesten kiadandó nyomdászati szaklap minden bizonnyal az 1869-ben induló *Typographia* volt.